

AZ OROSZ FORRADALOM TANULSÁGAI

Most van huszadik évfordulója az orosz forradalom kitörésének. Az első tömegmozgalom, amely a forradalmat elindította, 1917. március 18-án robbant ki, amikor Pétervárott kilencvenezer munkás sztrájkba lépett; ugyan e napon volt az első katonai lázadás is: egy kozákezer a forradalmi tömeg védelmében a rendőrség ellen fordult. Amikor ezen az évfordulón egy pillantást akarunk vetni Oroszországra, nem csupán a jelenlegi helyzetet akarjuk szemügyre venni, hanem azt is meg kell vizsgálnunk, mi a jelentősége az események egész láncolatának, amely húsz évvel ezelőtt kezdődött. Ezeknek az eseményeknek lendülete mindeddig nem csökkent, sőt e pillanatban erejük még rohamosan növekszik. A fasizmus uralomra jutása Olaszországban, áttérése Németországra és Ausztriára, a francia fasiszták kísérletei a hatalom megszerzésére, a spanyolországi katonai lázadás és annak a fasiszta államok által való támogatása egész Európát fegyveres táborrá változtatták, amelynek élén, mint legfőbb ellenfelek, Oroszország és Németország állnak.

E két központ között, amelyek állításuk szerint, engesztelhetetlen ellenségei egymásnak, a békebeli típusú demokratikus országok helyzete mindinkább bizonytalanná válik. Valósággal megbénítja minden aktivitásukat az állandó aggodalom, hogy bármit tennének, azzal vagy a fasizmus, vagy a kommunizmus ügyét mozdítanák elő, amelyek közül azonban egyiknek sem akarnak szolgálni. Ezeknek az országoknak mindegyikében vannak fasiszta és kommunista központok, amelyek egyaránt támadást készítenek elő a demokrácia ellen. Az elégedetlenség a liberális gazdasági rend ellen általános és bár pillanatnyilag a gazdasági javulás következtében csökkent, nem kétséges, hogy a legközelebbi válság, amely ismét megnöveli a munkanélküliséget, ezt az elégedetlenséget forradalmi veszedlemmé fogja fokozni. A fasiszta és kommunista központok készen állnak arra, hogy ily forradalom esetén magukhoz ragadják a vezetést. Ha ez bekövetkezik, a liberális gazdálkodás és a politikai demokrácia, ami már ma is Európának csupán kisebb felében áll még fenn, néhány év alatt teljesen elpusztulhat. A húsz év előtt kitört orosz forradalom tehát egy olyan általános fölkelés kezdetét jelzi, amelynek vége még most is beláthatatlan.

Sajnálatos, hogy az orosz forradalom jelentőségét még ma sem tanulmányozzák olyan mértékben, amely fontosságával arányban állna. Ugyyszólván az egész területet a pártirodalmak tartják megszállva, úgyhogy a lényeges tényeket felderíteni rendkívül nehéz. Ez szolgáljon mentségül azért, hogy az alábbiakban csupán vázlatos képet adhatok.

Már azt is nehéz megállapítani, hogy Oroszország mai vezetőinek milyen szerepük volt a forradalom kitörésében. A cári kormánnyal szemben állottak az arisztokráciának bizonyos ellenzéki csoportjai, amelyeket a középosztály támogatott. A lázadás első ténye, amely a forradalmat két hónappal megelőzte, Rasputin meggyilkolása volt. Ez azonban még csak a hazafias középosztály lázadása volt az autokrácia visszaélései ellen. Maga a forradalom azonban már a munkásság tömegakciója volt. Egy hét alatt lemondásra kényszerítették a cárt, ideiglenes kormány alakult Lwów herceggel az élén, amelyben a szocialisták is részt vettek Kerenszki vezetésével. Lenin, aki ezidőben Svájcban volt emigrációban, április 16-án érkezett Pétervárra, egy hónappal a cár lemondása után.

Lwów herceg, akit néhány hónappal később Kerenszki követett a kormány élén, demokráciát és hazafiságot hirdetett. Rövid előkészítés után általános támadást indított a központi hatalmak ellen, amely, kezdeti sikerek után, csakhamar rettenetesen összeomlott. Ez július 19-én történt. Ebben az időben a bolsevikok már élénk aktivitást fejtettek ki. A kormány

helyzete egyre nehezebbé vált; a közvélemény békéért kiáltott és mindenünnen a parasztk lázadását jelentették, akik erőszakkal igyekeztek birtokba venni a nagybirtokosok földjét. A nagy offenzíva összeomlása után a hadsereg szervezete felbomlott, a vezényletet a tisztek kezéből katonatanácsok vették át. A bolsevikoknak mindinkább sikerült kiterjeszteni ellenőrzésüket a városi munkásokra és a katonatanácsok legnagyobb részére. A parasztlázongások új erővel lobbantak fel, a földesurak birtokait, állatait és egyéb javait a parasztk elfoglalták és felosztották maguk közt. Nyolc hónappal a forradalom kitörése után a Kerenszki-kormány hatalma majdnem teljesen semmivé vált. November 7-én Pétervárott könnyűszerrel megbuktatták s helyére Lenin szovjetkormánya került. A következő hónapok alatt a szovjetkormány hatalma városról-városra az ország mind nagyobb területén megerősödött. Decemberben Oroszország fegyverszünetet kötött a központi hatalmakkal és 1918. március 3-án aláírták a breszt-litovszki szerződést. A következő három év alatt a szovjetkormány az ország valamennyi határán harcban állott, részben a beavatkozó külfölddel, részben ellenforradalmi seregekkel. Anglia, Franciaország, Japán hadseregeket küldött ellene. Néhány tucat orosz hadvezér, akiket a külföld támogatott, közeledett minden oldalról. Ugyanakkor a városok, amelyekben a szovjetkormánynak sikerült megvetnie lábát, éhínséggel küzdöttek. De a kormány helytállt valamennyi ellenségével szemben és 1920 végén kétségbevonhatatlanul hatalmában tartotta egész mai területét.

Érdemes megvizsgálni, mi volt az a hajtóerő, amelynek e roppant sikert köszönhette. A bolsevik párt a marxizmus eszméiért harcolt. Programja: a munkásság kizsákmányolásának megszüntetése oly módon, hogy minden termelő eszköz elkobzandó az állam javára. Ennek az elméletnek alapja az a felfogás, hogy a társadalom két osztályra tagolódik: munkásokra és kapitalistákra. Munkás az, akinek keresete a munkabér; kapitalista az, aki munkást alkalmaz. A kapitalistának azért van módjában, hogy a munkást kizsákmányolja, vagyis hogy a megélhetéshez szükséges, minimális munkabéren felül termelt többletértéket tőle elvegye, mert kezében tartja a termelés eszközeit. Az osztályharc elmélete azt hirdeti, hogy minden magánkapitalistának ki kell zsákmányolnia a munkást, és hogy ennél fogva a munkásnak lázadnia kell a kapitalista ellen és hatalmába kell kerítenie a termelés eszközeit. Ezen elmélet szerint tehát a munkások osztályharca a kapitalisták ellen szükségszerű és győzelmük kikerülhetetlen. A harc szükségszerű, mert rábeszélésről nem lehet szó akkor, amikor egy osztálynak egész léte forog kockán. A bivalyok hiába igyekeznek rábeszélni a tigrist, hogy legyen vegetáriánus. Ha a bivaly életben akar maradni, el kell taposnia a tigrist. A munkásság győzelmét az osztályharcban pedig azért tartja biztosnak ez az elmélet, mert feltételezi, hogy a munkások óriási többségben vannak egy maroknyi kapitalistával szemben. Tehát csak le kell rombolniuk a kapitalista állam erősségét, a hadsereget és a rendőrséget, ki kell dobniuk az egyházat és a tanítókat, akik a munkások elméjét igájukban tartják, és akkor a hatalom automatikusan az övék lesz.

Az osztályharc elméletének roppant átütő ereje van, mert minden problémát egyetlen alapra egyszerűsít le és mert semmiféle kompromisszumot nem tűr. Mindössze egyetlen dolgot kell cselekednie, és akkor minden rendben van. Ha ez az egy megtörténik, egy új világ születik, a szabadságnak, jólétnek és igazságosságnak világa. Valóban, a kommunistaival nem lehet vitatkozni a szabadság, jólét és igazságosság elérésének másfajta lehetőségeiről, sem pedig a kommunista eredményeknek liberális országok eredményeivel való összehasonlításáról. Az ő szemükben a szabadság és igazság, sőt nagyrészt a jólét is már pusztán azzal a ténnyel megvalósul, ha a tőke köztulajdonná válik. A köztulajdon az ő

számukra nem is csupán eszköz a gazdasági feltételek megjavítására, hanem ez maga a cél, az egyetlen dolog, melyre érdemes törekedni; ez a lényege a társadalmi igazságosságnak s a jólétnek is.

Az osztályharc elméletének van azonban egy súlyos gyöngesége: a társadalom szerkezetére vonatkozó megállapítása hamis. Nem áll az, hogy a bérmunkások kizsákmányolt tömege óriási többséget alkot egy maroknyi gazdag kapitalistával szemben. A legtöbb országban a munkásság kisebbségben van, míg a többséget a vezető osztályok jól fizetett alkalmazottai, továbbá az értelmiségi osztályok, a parasztok és azok a kereskedők és kézművesek alkotják, akik maguk dolgoznak, vagy csak kevés munkást foglalkoztatnak. Mindezek pedig a tőke köztulajdonba vételével semmit sem nyerhetnek. A kistulajdonosok számára, amilyenek a parasztok, kereskedők és kézművesek, a tőkék köztulajdonba vétele kenyérkeresetük módjának olyan megváltozását jelentené, amely nekik nem tetszik. A tisztviselőket, értelmiségieket és hasonlókat talán nem sujtaná közvetlenül a tulajdonviszonyok átalakulása, de ezek is tiltakoznak az ellen, hogy ez a munkásosztály hatalmának és politikai vezetésének megvalósításával járjon együtt.

Az oroszországi viszonyok különösen kedvezőtlenek voltak egy munkás osztályuralom megvalósítására. Maguk a szovjet-statisztikák kimutatják, hogy 1913 előtt Oroszország lakosságának csak egyhatod része állott bérmunkásokból. A gazdag kapitalisták és nagybirtokosok, akik mindenesetre csak kis töredéket alkottak, a munkaadó parasztokkal, kereskedőkkel és kézművesekkel együtt a lakosság másik hatodát tették ki; a túlnyomó többség, az egész nép kétharmad része olyan parasztokból állott, akik a családjukkal együtt saját birtokukon gazdálkodtak. Ez a mintegy kilencven milliónyi parasztság sehogysem illett bele az osztályharc-elméletbe: kétségkívül földbirtokosok voltak, övék volt a fölszerelés és az állatállomány, tehát kapitalisták voltak a marxi elmélet értelmében, de minthogy munkásokat nem foglalkoztattak, ugyanez elmélet értelmében nem lehettek kizsákmányolók. Az orosz lakosságnak tehát kétharmada sem kizsákmányolónak, sem kizsákmányoltanak nem volt tekinthető. Valójában az igazi munkásosztály létszáma valószínűleg nem volt több, mint a lakosság tíz százaléka, úgyhogy az új hitvallás, amely a tőke-köztulajdon révén akarta a társadalmi igazságosságot megvalósítani, a népek csak egy csekély töredékére számíthatott.

Ma, húsz évvel a forradalom kitörése után, a helyzetet még ugyanez jellemzi. Ez alatt a húsz esztendő alatt a munkásság kommunista vezetői állandóan azért küzdöttek, hogy hitvallásukat rákényszerítsék az orosz paraszttömegekre. Az orosz forradalomnak majdnem egész történetét e küzdelem különböző fázisai teszik ki; az első már a forradalom kitörésekor megkezdődött.

Kerenszkit a városi munkások és a falusi parasztság egyidejű akciója buktatta meg. A munkások hatalmukba kerítették a gyárakat és a közigazgatási centrumokat, a parasztok elfoglalták a nagy földbirtokokat és fölosztották maguk között. A bolsevikok kijelentették, hogy minden földbirtok az állam tulajdona, de a parasztok legnagyobb része ilyesmirel addig nyilván sohasem hallott és amennyiben hallott, nem vette komolyan. Komolyan csak azt a tényt vették, hogy az ellenforradalmi hadseregek visszahelyezték birtokaikba az elkergetett földesurakat és fölakasztották a parasztokat, akik a földet elfoglalták. Ezek a tények prima facie igen erősen a bolsevik kormány mellett szóltak. Nyilvánvaló, hogy a parasztok ezeknek hatása alatt határozották el, hogy az ellenforradalmároknak nem nyújtsanak segítséget. De aztán a helyzet továbbfejlődött. A polgárháború tartama alatt mindkét fél egyaránt rekvirált a parasztoktól, akik legalább is ebben a tekintetben nem igen láthattak

különbséget a kettő között. De amikor 1920 végén a polgárháború befejeződött, kitűnt, hogy a kommunista kormány a rekvirálások rendszerét állandósítani akarja annak az elvnek alapján, hogy a föld az államé. A parasztok erre lázongással válaszoltak és azzal, hogy termelésüket arra a minimumra csökkentették, amely csak saját szükségleteik kielégítésére volt elegendő. Az 1921. évi borzalmas éhínséget a rossz termésen kívül a vetésterületnek ez a szándékos csökkentése okozta.

Hogy ezt a konfliktust jobban megértsük, ismertetni kell azt a különleges formát, amelyben az államtulajdont legtöbbször bevezették. A köztulajdoni elv a gazdasági rendszer szerkezetére nézve többféle alternatívát enged meg. Ezek közül legfontosabbak a kommunizmus és a szocializmus. Az orosz forradalom első fázisában a kommunizmust akarták megvalósítani. Eltörölték a bért, a profitot és az árat. Minden állampolgár köteles képességei szerint dolgozni, viszont szükségletei szerint részesül a javakban. A gazdaságnak ez a rendszere olyan, mint egy hadseregé. Minden katona teljesíti kötelességét és ennek ellenében ellátják őt étellel, ruhával, cigarettával, itallal, kórházzal és mozival, olyan mértékben, amint ezt számára a vezetőség szükségesnek tartja. Ez volt az a gazdasági rendszer, amelyet a szovjetkormány röviddel hatalomrajutása után megvalósított. A munkát militarizálták, minden munkás és alkalmazott egyenlő mennyiséget kapott a javakból, amelyeknek termelését nem a gazdaságosság elve irányította, hanem az a cél, hogy ezek az adagok rendelkezésre álljanak.

Nos, a legfontosabb jószág, amelyre az embereknek szükségük van, az étel, ezt természetesen a parasztoktól követelték, aminek ellenében őket ipari termékekkel kellett ellátni. A kommunizmus alatt azonban az ipari munkások keveset termeltek. Termékeik legnagyobb részét a hadsereg vette igénybe és ami maradt, arra maguknak volt szükségük. Így történt, hogy a városok ellátását hovatovább csak rekviráló hadjáratok révén lehetett biztosítani, amikre a parasztok, mint mondtam, lázadásokkal és a vetésterület csökkentésével válaszoltak. Ugyanakkor a városokban az illegális kereskedelem és a nehezen megszerzett élelmiszerek halmozása olyan méreteket öltött, hogy az egész új gazdasági rend felbomlása fenyegetett.

1921 márciusában a vörös haditengerészet matrózai Kronstadtban fellázadtak és Moszkva ellen készültek vonulni. A kommunizmus elérkezett első nagy válságához. Ezt a válságot Lenin a rendszer teljes megváltoztatásával oldotta meg, és 1921 augusztusában életbe léptette az ún. új gazdasági politikát. Megvallotta, hogy a kormány gazdasági téren olyan vereséget szenvedett, amely súlyosabb, mint akármelyik multbeli katonai vereség volt. Tekintélyének egész erejével szembefordult azzal a tévedéssel, hogy közvetlenül a forradalom után mindjárt a kommunista rendszert vezették be. Az új gazdasági politikával megszüntette a kereskedelem tilalmát, a kézművesekre és a kis gyári üzemekre nézve eltörölte az állami tulajdonjogot és a termelés szocialista szektorát az ipari nagyüzemekre korlátozta; ugyanakkor bevezették újra a pénzrendszert és jószágadagok helyett béreket fizettek.

A szovjetkormány, nem volt kétséges, továbbra is erősen kezében tartotta a hatalmat. De ekkortól fogva a túlnyomóan kapitalista ország fölött uralkodott. Az általa közvetlenül ellenőrzött termelés, úgyszintén az állami gyárakban alkalmazott munkások száma minden bizonnyal alatta maradt a tíz százaléknak. Ez bizonyos tekintetben előnyt jelentett, mert a lakosságnak ilyen kis részét aránylag könnyen lehetett élelmezni, részben az ő maga által termelt javak és szolgáltatások révén, részben egy viszonylag enyhe gabonadézsmá hozá-

mából. (Az utóbbiról később még szólók.) A szovjetkormány tehát azzal erősítette meg hatalmi helyzetét, hogy lehetővé tette az ország gazdasági feléledését - a kapitalizmus útján.

A gazdasági élet, szabadjára hagyatván, jelentékeny mértékben föllandult. A következő hét évet hivatalosan az újjáépítés korszakának nevezik. És ez az újjáépítés adta meg az alapot a szovjetkormánynak egy új és hatalmas aktivitásra, amely 1928-ban kezdődött.

Hogy milyen rohamos volt a fellendülés, azt világosan mutatja a népesség szaporodása. A háború alatt a népesség mindössze 1,5 százalékkal növekedett, ami kevesebb, mint fele a háború előtti szaporodási arányszámnak. Ez a csökkenés egyrészt a háborús eseményekre, másrészt a születési arányszámnak majdnem 25 százalékos visszaesésére vezethető vissza. Hogy a háború alatt a polgári lakosság halálzási arányszáma emelkedett volna, arra nincs bizonyíték. A forradalom, a polgárháború és a kommunizmus korszaka az általános halálzási arányszámot rendkívül megnövelte. Bár a születési arányszám növekedett, a lakosság száma majdnem 10 millióval csökkent. Ennek legfőbb oka nyilvánvalóan az állatállománynak ugyanez idő alatt bekövetkezett csökkenésében rejlik; a szarvasmarha-állomány majdnem felére csökkent s a többi háziállat száma is többé-kevésbé ilyen arányban ment vissza. A városok, amelyeknek lakossága a háború alatt megnövekedett, most elnéptelenedtek, a nyomor rákényszerítette a lakosokat, hogy falura meneküljenek. A városok lakossága 8 millióval 29 millióra csökkent.

Hogy mily jelentékeny volt a javulás a polgárháborút követő szabad gazdasági élet korszakában, kitűnik abból, hogy ez idő alatt évenként több mint 3,5 millió lélekkel szaporodott, ami több, mint a háború előtti átlag. A szarvasmarha- és egyéb élőállat-állomány szaporodása is szembeszökő. A városokban a javulás üteme lassúbb volt ugyan, de a városi lakosság is állandóan szaporodott, és 1928-ban körülbelül elérte a forradalom előtti színvonalat. Ennek a hét évnek nagy eredményei azonban aligha járultak hozzá a szovjetkormány tekintélyének növeléséhez. Az kétségtelen, hogy a kormány feloldotta a feszültséget a falvakban és a parasztok nyilván belenyugodtak abba, hogy a dolgok ezen az úton folyjanak tovább akármeddig. De ez a javulás, amelyet a szabad vállalkozás teremtett, ugyanakkor a kommunizmust diszkreditálta. Az ún. NEP-emberek vidám élete, akik e korszak üzletemberei voltak, igen vonzóan hatott a kommunista ifjúságra és korrumpálta hitüket. A vezetők elfogadása a további akcióra nézve megoszlott. A nézeteltéréseket személyi rivalitások is fokozták, mikor Lenin 1924 januárjában meghalt és fölmerült az utódlás kérdése. Nem kell itt részleteznünk ezeket a vitákat, amelyek ezidőtájt oly kiélezett marxista frazeológiával folytak, hogy még olyan rokonszenvező írók is, mint Webb-ék, azt mondják, hogy alig tudják megérteni. Elég annyit megállapítani, hogy volt egy baloldal, amely gyorsabban és volt egy jobboldal, amely lassabban akart haladni és hogy Sztálin mind a kettő fölött diadalmaskodott. Végül is az ő eszméi győztek és ezek jellemzik a következő korszakot, amelyre az első (1929-1932) és a második ötéves terv (1933-1937) esik.

Ezeknek az eszméknek lényege egy átfogó ipari és mezőgazdasági politika. Sztálin abból a felismerésből indul ki, hogy a magángazdaságokra alapított földművelés veszélyezteteti a kommunista eszmét és a kapitalizmushoz való visszatérést jelentheti. Az új politika e veszedelemmel egy széleskörű programot szögez szembe, amely arra van hivatva, hogy újjáépítse az ország egész gazdasági és társadalmi szerkezetét. Két főpontja: az ipari termelés növelése és a mezőgazdaság átalakítása nagyméretű mechanizált egységekkel, amelyek lehetnek állami farmok, vagy kollektív vállalatok.

A szocialista ipar expanziója mindenekelőtt azt célozta, hogy visszafoglalják azt a területet, amelyet a NEP korszakában a magániparnak átengedtek. De volt ennek egy távolabbi célja is, amely a pártot és követőit lázas aktivitásra készítette. A bolsevikok az előző években hatalmukba kerítették az államot és a nagyüzemeket, amelyeket a kapitalizmus épített fel; most eltöltötte őket az úttörők szelleme, hogy megteremtsék a saját maguk iparát. Csatakiáltásuk az volt, hogy el kell érni és túl kell szárnyalni a kapitalizmust. Szerényebben kifejezve, ez ugyanaz a kísérlet volt, amely a Keleten egyes uralkodók alatt újra és újra megindult - Oroszországban Péter cár alatt, Japánban a Meidzi-korszak kezdetén, Törökországban Kemál pasa, Perzsiában jelenlegi uralkodója alatt: az ország újjáépítése nyugati mintára. Éppúgy, mint ezeknek az uralkodóknak, a szovjetnek is a katonai szempont volt a legfontosabb: növelni a mechanizált erőket és a hadsereg ellátása tekintetében függetleníteni az országot a külföldtől.

A mezőgazdaság mechanizálásával és nagyméretű egységekkel való átalakításával a szovjet nem csupán reformálni akart, hanem meg akarta alapozni hatalmát az óriási földművestömegek fölött, amelyek eddig ellenőrzésén kívül maradtak. Elsősorban a gép profétái voltak és egy új munka- és életformát akartak hozni. De ugyanakkor a maguk kezében is akarták tartani ezt a gépezetet és általa az egész mezőgazdaságot.

Vissza kell térnem itt a mezőgazdasági dézsmára, amit már említettem. A NEP korszakában a városok élelmiszerszükségletét két forrásból fedezték: a kormány vásárlásai útján és szabad piacon a parasztoktól. A kormány a piaci áraknál jóval alacsonyabban vásárolt. A parasztkon ilyen áron természetesen nem szívesen adták oda terményeiket. A kormány vásárlásait valójában úgy fogták fel, mint egy dézsmát. Az a nehézség, amellyel a kormánynak itt meg kellett küzdenie, állandó elégedetlenség forrása volt és legfőbb indító okává lett annak a törekvésnek, hogy nagyméretű mechanizált mezőgazdasági egységeket szervezzenek. Egyrészt a mechanizálás növelni fogja a mezőgazdasági termelést, és tehát enyhíteni fogja a gabona- stb. adó terhet, másrészt a nagyüzemekben könnyebben lehet majd a parasztokat ellenőrizni és ily módon lehetővé válik ezeknek az adóknak az emelése.

Az újjáépítési politikát hatalmas szellemi haladás is követte. Már az előző korszakban is sikeresen küzdöttek az analfabétizmus ellen. Az írás-olvasás tanítása tekintetében valóban csodálatos eredményeket értek el. Az új ipari fejlődés a magasabbfokú oktatás kiépítését is szükségessé tette. Ezer és ezer szakmunkást és mérnököt kellett kiképezni e kísérlethez. A munkásoknak nagy mértékben lehetőséget nyújtottak arra, hogy magasabb képzettséget szerezzenek és magasabb pozíciókba jussanak. Ez megint meg fogja erősíteni a rezsimet, mert hívévé tesz egy hatalmas vezető- és technikusgárdát, amely eddig legnagyobb részben a régebbi burzsoázia nem éppen megbízható maradékaiból állott.

Azt hiszem, mindenki egyetért abban, hogy itt valóban egy hatalmas tervről volt szó, amelyet bátorság és képzelőerő sugallt és amelyhez hasonló kevés akad a történelemben. A bírálókat, amelyet a terv eredményei fölött kell gyakorolnom, semmit sem von le annak szellemi értékéből. Az a példa, amelyet ez a terv adott, valóban korunk egyik legfontosabb indító erejévé vált. Kifejezte a forradalom legmélyebb értelmét, ami nem egyéb, mint egy közösséget a közös célok öntudatára ébreszteni. Világszerte felfokozta az elégedetlenséget a liberális gazdálkodással szemben, amelyben az együttműködés pusztán a személyi érdekek automatikus összjátékából ered és sohasem válik öntudatos szellemi erővé. Hitler és Rooseveltnépi segítséggel folytatott gazdasági kísérletezései Sztalin tervének visszhangjai. Elsősorban a szovjet példára adott válasz erősítette világszerte azt a követelményt, hogy a társadalmi felelősség elve a gazdasági életben is érvényesüljön.

Mielőtt tovább követnők az orosz eseményeket, szólnom kell az új gazdasági rend néhány jelentős mozzanatáról. Azok a rendelkezések, amelyeket Sztalin idevágóan hozott, adták meg a szocializmus elméletének mai alakját mint olyasmit, ami különbözik a kommunizmustól. Szocializmus és kommunizmus, mint említettük, egyaránt a magánkapitalizmus eltörlését és a tőke köztulajdonba vételét tűzi ki céljául. De míg a kommunizmus azt követeli, hogy mindenki képességei szerint dolgozzék és szükségletei szerint láttassék el, a szocializmusban a munka jutalma az elvégzett munka értékétől függ. Gyakorlatban ez a bérek egyenlőségének elvétől való eltérést jelent és egy több-fokozatú munkabérskála bevezetését, olyképpen, hogy a szükséges munkamennyiséget a jelentkezők egymás közti versenyben biztosítja. A versenybéreknek ez a rendszere 1931 óta áll fenn és azóta oly mértékben fejlődött, hogy ma a bérek aránya 1-től 30-ig, sőt azon belül is változik. De kommunizmus és szocializmus nem csupán a bérendszert tekintetében különböznek. A kommunizmusban a pénz szerepe megszűnik és tehát árák sincsenek. Ennélfogva a termelőket semmilyen kalkuláció sem köti. Arra törekszenek, hogy bizonyos számú adagot termeljenek, valamilyen módon a lehető legjobban használva fel azokat a nyersanyagokat, amelyeket a célra kapnak. A szocializmus rendszere ettől lényegesen különbözik. Legalább is elvben elismeri a kereskedelmet, pénzt és az ár funkcióit, és tehát azt követeli, hogy az üzemek profitra törekedjenek. 1931-ben Sztalin bevezette a kalkuláció és profitabilitás elveit, amelyek azóta jelentősen fejlődtek és hozzátartoznak ahhoz a rendszerhez, amelyet ma az oroszok szocializmusnak neveznek.

Természetesen távolról sem világos, hogyan alakulhatnak ki az árak olyan termelőegységek között, amelyek mindegyike ugyanegy legfelsőbb hatóságnak felelős. Azt sem tudjuk, hogy a különböző üzemek, ha mindegyiket a haszon szempontja vezeti, hogyan lehetnek képesek ugyanakkor eleget tenni a központi terv követelményeinek. De ezek a kérdések nem érintik a szocializmus és kommunizmus közötti különbséget, amelyről most szó van.

A szocializmus, ahogyan ma Szovjetországban értik, így definiálható: a tőke az állam tulajdonában legyen, emellett a piaci verseny oly mértékben érvényesüljön, amennyire az az állami tervvel összeegyeztethető. Sztalin szerint kommunizmus gyakorlatilag lehetetlen addig, amíg a javak nem állnak akkora abszolút bőségben rendelkezésre, hogy mindenkit el lehessen látni mindennel, amire szüksége van. Hogy ez mit jelent, azt senki sem tudja megmondani, de szerencsére ez nem is fontos, mert Sztalinnak nincs szándékában a kommunizmus megvalósítása, hanem ezt egy távolabbi jövőre bízza.

A jelenlegi hivatalos szovjetországi elmélet szerint a kommunizmus korai bevezetése a bolsevikok győzelme után csak a polgárháború velejárója volt. Ezt a fázist most hadikommunizmusnak nevezik és kijelentik, hogy már akkor sem volt szándékukban állandósítani. Ezt azonban semmivel sem lehet bizonyítani, sőt számos tény szól ellene. Sokkal inkább azt hiszem, hogy a szocializmus elmélete csak fokozatosan alakult ki a kommunizmus bukása után, amint a koncessziók egész sora szükségessé vált; első végleges formulázása csupán Sztalin 1931-ben tartott beszédében jelenik meg, amelynek élesen polemikus hangja azt bizonyítja, hogy még akkor is, amikor éppen teljes hatalomra tett szert a párt fölött, jelentékeny ellenzékkel állott szemben a szocializmus fenti elveinek meghatározása tekintetében. És valóban, nem sokkal később történt, hogy Sztalin teljes világossággal kifejtette hívei előtt a kommunizmustól való eltávolodását.

A szocializmusnak ez a rendszere, amelyet leírtam, csupán az iparra és az állami farmokra vonatkozik, azaz a lakosságnak körülbelül negyedrézére. A kézművesek és földművesek nagyobb része, vagyis a lakosság háromnegyede számára attól eltérő irányelveket állapítottak meg. Az előbbieket kollektív vállalatokban kapcsolták egybe, a mezőgazdaságot pedig, mint említettem, nagyméretű kollektív farmokban szervezték meg. Ezekben a föld és az állatállomány, ami hivatalosan mind államtulajdon lenne, a munkások közös tulajdonát alkotja.

A mezőgazdaság kollektivizálását csak lassankint akarták megvalósítani. Az első öt éves terv végén csupán a gazdaságok 20 %-ának kellett volna kollektivizálódnia. De a kommunista offenzíva az egyéni parasztgazdálkodás ellen csakhamar egy valószínűs keresztes hadjárat viharával indult meg. Az első öt éves terv végéig körülbelül a parasztok 60 %-át kényszerítették be a kollektív gazdaságokba, és Sztalin maga is nyugtalankodva a parasztok kemény ellenállása miatt, 1930. márciusi híres beszédében megpróbált álljt kiáltani. De akkor már a kommunista roham feltarthatatlan volt, a harc a kollektivizálásért tovább folyt. A következmények rombolók voltak, ugyanúgy, mint a hadikommunizmus idején. A parasztok lázongtak, a termelést csökkentették és részben az élelemhiány következtében, részben pedig tiltakozásul élőállatállományuk lefoglalása ellen, levágták állatjaikat és inkább megették, mintsem, hogy azok közös tulajdonná legyenek. Így a mezőgazdasági termelés óriási növekedése helyett, aminek az első öt éves terv alatt 55 %-ra kellett volna rúgnia, a mezőgazdaság teljes összeomlása következett be.

Igen sok vita folyt arról, hogy ez a mezőgazdasági háború mekkora nyomort idézett fel. Voltak, akik azt állították, hogy a kulákoknak nevezett jobbmódú parasztok millióit ölték meg és hogy 5-6 millió ember halt meg éhínség miatt. Ha ezek a számok túlzottak is, bizonyos, hogy igen sok kulákot pusztítottak el és azt sem lehet komolyan vitatni, hogy széles területeken valóban éhínség pusztított. A népszámlálási statisztikák alapján, figyelembe véve a születések számának csökkenését ez idő alatt és viszont a városi lakosság rohamos megnövekedését a belső vándorlás következtében, az áldozatok számát körülbelül egymillióra becsülhetjük; pontosabb adatokat csak az 1937. évi népszámlálás eredményeiből lehet majd leszűmni, figyelembe véve a lakosság kor szerinti megoszlását is.

A mezőgazdasági összeomlás a gazdaságpolitika megváltoztatására vezetett. 1933-tól kezdve az állatállomány kollektivizálására irányuló követelés enyhült; megengedték, hogy a kollektív farmok tagjai háziállatokat egyéni tulajdonban tartsanak. 1934 januárjában ezeknek a kollektív farmoknak már több saját állatjuk volt, mint maguknak a kollektív gazdaságoknak. Egy 1935-ben kiadott dekrétum azután gyakorlatilag korlátlaná tette az élőállatok tulajdonjogát. E változás következtében, amely a magántulajdonhoz való visszatérést jelentette, az állatállomány rohamosan növekedett, bár nem oly gyorsan, mint annakidején a hadikommunizmus megszüntetése után. A további eredmények, amelyek az egyéni magántulajdon javára tettek, szintén hozzájárultak a válság enyhítéséhez. Jelenleg minden paraszt maximálisan 2,5 acre földterületet bírhat és jogában van terményeit a piacon értékesíteni. Szovjet források szerint ma a helyzet az, hogy a kollektív farm tagjai családjuk számára a gabonát és állatjaik számára a takarmányt majdnem száz százalékgig a kollektív farmtól kapják, míg a többi élelmiszert, tejet, húst, burgonyát és egyéb növényi táplálékot, egyéni gazdaságukban termelik.

Sztalin nyolc éves mezőgazdasági politikájának végleges eredménye igen csekély. Az állatállomány még mindig nem heverte ki az első kollektivizálási hadjárat szörnyű tévedéseit; a gabonatermelés sem mutatja a javulás biztos jeleit, legalább is nem olyan mértékben,

amely megfelelné a lakosság ez idő alatt bekövetkezett szaporodásának. A városok ellátása kedvéért a kormány még mindig kénytelen fenntartani a gabona-adót, ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy a parasztek gabonatermelésének körülbelül egyharmad részét elkobozza. A kollektív gazdaságok megszervezése növelte ugyan a kormány hatalmát a falusi nép fölött, de amíg nincs módjában, hogy a parasztek terményeit megvásárolja, hanem ehelyett nagobbrészt erőszakkal veszi el tőlük, addig politikai támogatásra nem igen számíthatott. S nem felel meg az elemi társadalmi igazságosságnak az a mód sem, ahogyan ezt az adót beszedik. A sztalinai korszak a falun sikertelen maradt. Egy szörnyű küzdelem után, amelyet a magántulajdon ellen folytattak, azt látjuk, hogy a prosperitás csak olyan mértékben tért vissza, amennyire a magántulajdont újra engedélyezték.

Térjünk most vissza az ipari programhoz, amelyet az első és második ötéves terv tűzött ki. Az első terv szerint a nyersanyagok és gépek termelését 120 %-kal és a fogyasztási javak, azaz a könnyűipar termelését ugyancsak 120 %-kal kellett volna növelni. Tekintettel arra, hogy ennek az időszaknak kezdetén munkanélküliség nem volt, mindenesetre képtelen gondolat volt, hogy a termelés mindenik ágában egyszerre ily óriási mértékben növekedjék. Ennélfogva az eredmény, a terv méreteit véve alapul, természetesen nagyon kiábrándító volt; észszerű arányokat véve azonban alapul, igen jelentős volt a haladás.

Különösen a szén-, vas- és acéltermelés növekedett jelentékenyen, ha az előirányozottnál kisebb mértékben is. A második ötéves terv időszakában ez a fejlődés rohamos ütemben folytatódott. Oroszország szén- és acéltermelése elérte Németorszáégét és meghaladta Angliáét. Igaz ugyan, hogy lakossága háromszor vagy négyszer nagyobb, mint ezeké az országoké, de ez a haladás, mindenesetre igen szembeszökő. Ezzel szemben semmi bizonyosság sincs arra, hogy a nehéziparnak ez a fejlődése a lakosságnak, legalább mostanáig, bármily érezhető mértékben javára vált volna. Ellenkezőleg, a hozzáférhető adatok szerint a rendelkezésre álló fogyasztási javak fejhányada inkább csökkent. Egy szegény népnek, mint amilyen az orosz, az élelem, ruházat és lakás a legfontosabb szükségleti javai. Tekintettel a mezőgazdasági helyzet alakulására, amelyről fentebb szóltam, semmi alapunk sincs annak a föltételezésére, hogy a nettó élelmiszertermelés az elmúlt nyolc év alatt emelkedett volna, és legalább is annyit bizonyosra vehetünk, hogy nem növekedhetett nagyobb mértékben, mint a lakosság, amely 12 %-kal szaporodott. A legfontosabb ruházati cikk Oroszországban a gyapjúposztó; ennek termelése 1929-től 1934-ig, a lakosság számához viszonyítva, majdnem 20 %-kal csökkent. A városi lakásviszonyok az első ötéves terv alatt roppant mértékben leromlottak és a második terv első három éve e tekintetben még mindig nem állította vissza az 1929-es színvonalat sem.

A nyersanyagok és gépek termelésének óriási megnövekedése, amit nem követ az életszínvonal javulása, mindenesetre paradox jelenség. Azt lehetne következtetni belőle, hogy rengeteg nyersanyag és gép pocsékolódott és pusztult el. Ez nagyon valószínű, de e paradox jelenség legfőbb oka mégis inkább másutt keresendő. Sajnos, nem szokatlan látvány, hogy egy lázasan növekvő gazdasági aktivitás az életszínvonalnak nem emelkedését, hanem csökkenését vonja maga után. Németország és Olaszország feltűnő példáit adják egy ilyen folyamatnak. Ezekben az országokban ez tudvalevőleg a nagyarányú újrafegyverkezés eredménye. Nem alaptalanul tételezhetjük fel, hogy ugyanez áll Oroszországra is, vagyis hogy a gazdasági újjáépítés korszaka legfőképp az újrafegyverkezés korszaka volt. Ez eléggé megmagyarázza a gazdasági helyzetet, anélkül, hogy hihetetlen arányú gép- és nyersanyagpusztítást kellene föltételeznünk.

*

Visszatekintve az orosz forradalom röviden vázolt húsz esztendejére, kíséreljük meg lemérni jelentőségét és legfontosabb tanulságait.

Mindenekelőtt azt a tényt állapítanám meg, hogy a tiszta kommunizmus, vagyis az a rendszer, amelyben mindenki képességei szerint dolgozik és szükségletei szerint részesül ellátásban, gyakorlatilag megvalósíthatatlannak bizonyult. Annak bizonyult hosszú kísérletezések után, amelyek során lépésről lépésre vissza kellett vonulnia a szükségsszerűséggel szemben, hogy a gazdasági életet minden egyes embernek jobb jövedelemért való versenyére lehet csak alapítani. Szovjetország és hívei azt állítják, hogy ha meg is engedték az egyenlőtlenséget, a kizsákmányolást mindenesetre megszüntették. Ha egy igazgató jövedelme annyi, mint harminc munkásé, ez csak azért van, mert az ő munkája harmincszor értékesebb, tehát kizsákmányolásról itt nincs szó. De ez az érv pontosan ugyanaz, mint amelyet a liberális közgazdászok hoznak föl a jövedelmek egyenlőtlensége mellett. Az oroszok arra hivatkozhatnak, hogy állami gazdálkodás mellett inkább lehet biztosítani a jövedelemnek olyan fokozatosságát, amely minden állampolgárnak az ő munkájával egyenértékű ellátást juttat. Ebben igazuk lett. Egy gyár tulajdonjoga örökölhető, míg az igazgatói állás nem. A tapasztalat azonban sok országban azt mutatja, hogy a közszolgálati állásokat többnyire ama körökhöz tartozó családok tagjai töltik be, amelyek azokban valamikor elhelyezkedtek. Mindenki tudja, hogy vannak papcsaládok és vannak katonacsaládok. Németországban voltak nagy professzorcsaládok; Angliában, azt hiszem, vannak minisztercsaládok. A kézművesség nagymértékben „öröklődik”; vannak hóhércsaládok és cirkuszi akrobatacsaládok. Az otthon formáló hatása és a korai érintkezés egy bizonyos foglalkozási körrel nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy az ifjú maga is belerögzjön ebbe a körbe és annak tagjává legyen. Nem látom be, hogy Oroszországban ez miért lenne másképp. Ha viszont másfelől a kapitalizmuson belül a magánjavak átszállását az örökösödési adó révén tovább korlátozzák, a társadalmi igazságtalanság mértéke mindkét rendszerben körülbelül egyenlővé válhatik. Az orosz kísérlet első tanulságaként tehát azt vonnám le, hogy a jövedelem-különbségeket lehetetlen megszüntetni, vagy akár csak valóban nagymértékben csökkenteni is.

A második kérdés, amelyet az orosz kísérlet nagy mértékben tisztázott, az, hogy a gazdasági rendszerben mekkora szerepe lehet a közüzemi termelésnek. Azt látjuk, hogy a nagyipart és nagykereskedelmet az állam át tudja venni és többé-kevésbé eredményesen vezetheti. De az is bebizonyult az orosz kísérlet során, hogy az állami vállalatok számára is valamilyen ár- és profitrendszernek kell irányt szabnia, amely rendszer, ha nem is egyezik meg teljesen a kapitalizmussal, elvileg nem különbözik tőle.

A különbség úgy hiszem, valóban csupán történeti. A szovjet, kezdetben abból az elvből indulva ki, hogy a termelést az államnak kell irányítania, a kényszerűség hatása alatt mindinkább alávetette azt az ár és profit irányításának. A nyugati országokban a fejlődés iránya éppen ellenkező volt: fenntartva azt a hagyományos elvet, hogy az üzleti életnek az áron és a profiton kell alapulnia, a kényszerűség hatása alatt mind nagyobb teret engedtek az állami megszorításnak és támogatásnak.

Az orosz forradalom második tanulsága tehát megerősíteni látszik azt a tételt, hogy a gazdasági életet az árnak és a profitnak kell irányítania, amelyeknek hatásait azonban többé vagy kevésbé az állami tevékenység van hivatva ellenőrizni. Az a következtetés tehát, amelyet a második tanulságból levonhatunk, konzervatív - éppen úgy, mint mint az, amelyik az elsőből adódik. És ugyanilyen következtetés folyik a harmadik tanulságból is, amely politikai természetű.

Az orosz forradalom politikai tanulsága az, hogy a munkásosztály nem alapozhatja meg hatalmát, mint az osztályharc elmélete tanítja, pusztán azáltal, hogy megsemmisít egy maroknyi gazdag kapitalistát. A nehézségek csak akkor kezdődnek, amikor a kapitalistáktól megszabadultak. Az értelmiségi osztályok elkeseredett ellenállás nélkül nem hajlandók alávetni magukat a munkásosztály uralmának, és az alacsonyabb középosztály tömegei még hatásosabban fognak harcolni a magántulajdon rendszeréért, amelyet megszoktak.

Az én hazámban az a közmondás járja, hogy „a gazda szeme hízlalja a jószágot”. Az orosz kísérlet tudományosan bebizonyította, hogy a jószág pontosan olyan arányban fogy, amilyen mértékben távolodik tőle a gazda szeme. Az orosz forradalom története bebizonyította, hogy a munkásosztály igen veszélyes helyzetbe sodorja önmagát, amikor akcióját az osztályharc elméletére alapítja.

E három konzervatív konklúzió után le kell vonnom egy negyediket is, amely már más irányú. Ez a negyedik konklúzió nem a liberális rendszer igazolását célozza, hanem éppen ellenkezőleg, vádat jelent ellene. Ez a következtetés szellemi természetű. A két orosz ötvenes terv korszaka azt példázza, hogy lehetnek nagy célok, amelyek egy közösség gazdasági életén uralkodnak. Lehet, hogy ezek az erőfeszítések kevés eredménnyel jártak, sőt az is lehet, hogy hatásuk káros volt. De szellemi jelentőségük az ilyen megfontolásoktól független. Az ilyen hatás ereje abban áll, hogy a népnek életcélt tud adni.

A liberális gazdasági élet nem képes tudatosá tenni az emberek számára annak a közös munkának értelmét, amelyben mindnyájan részt vesznek. Látókörüket közvetlen érdekeikre korlátozza. A Sztalin-korszak egy új életformára adott példát, amelyben minden ember abban a tudatban végzi mindennapi munkáját, hogy közös célt szolgál. Ilyképpen világszerte nagy mértékben megerősítette azt az új szellemet, amely azt követeli, hogy a gazdasági életben szociális céltudatosság uralkodjék.

Fentebb említettem, hogy a német fasizmus és Roosevelttel politikája szintén ennek a szellemnek felel meg. Mindkettő gazdasági öntudatosságra törekszik, a szovjettől különböző politikai rendszerek útján; olyan rendszerekkel, amelyek nem a munkásosztály uralmán alapulnak. Hitler egyenesen megdöntötte a munkásság politikai uralmát, és a maga hatalmát főképpen a középosztály alsóbb rétegeire alapítja. Roosevelttel egyáltalán ki akarja küszöbölni az osztályharcot. Hogy mi fog történni a többi országban, amelyek még többé-kevésbé a liberális gazdaság alapján állnak, ma még nem tudjuk. Az az eszme, hogy a gazdasági életben szociális öntudat uralkodjék, csak most kezdte meg történelmi útját. Ugy vélem, hogy ez a jelen századnak alapvetőbb történelmi hatóereje lesz, mint a nemzeti eszme, és hogy az ezért folyó küzdelem mindaddig be fogja tölteni a közéletet, amíg ez a követelmény észszerű kielégülést nem nyer.